

ст., завершилося. Усі відмінкові форми зберігають тяглість від києворуського періоду. Спорадично автор уживає флексії, властиві російській мові, що свідчить радше про тимчасовий вплив на його мовну особистість чужого мовного оточення в часи перебування поза межами України, аніж про природність цього закінчення українській мові першої половини XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови. Морфологія. Київ : Наук. думка, 1978. 548 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Дневникъ генеральнаго хорунжаго Николая Ханенка. 1727–1753 гг. Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 524 с.

*Тетяна Морозюк (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

МОТИВАЦІЯ НАЗВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ «НАЗВИ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ РИС» В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Діалектна лексика – неосяжна система, яка збагачує мову і душу кожного громадянина своєї держави. Особливою широкою парадигмою, яскравістю та емоційністю характеризуються діалектизми на позначення людини та її рис, які дозволяють нам глибше пізнати культуру, звичаї, ментальність нашого народу, а також простежити процес становлення лексем, зв'язки з іншими та системність лексики в цілому. Тому тематична група лексики «Назви людини та її рис» часто привертала увагу дослідників. Цією проблемою

цікавилися В. Лєснова [Лєснова 2004], Ю. Громик [Громик 2008], М. Бігусяк [Бігусяк 2016], Л. Бойко та С. Сабліна [Бойко 2011], В. Дворянкін [Дворянкін 2017; Дворянкін 20214], І. Гороф'янюк та Н. Родюк [Гороф'янюк 2020] та ін. Проте системного дослідження цієї тематичної групи лексики на матеріалі подільського говору на сьогодні немає. Мотивація назв як системне явище приваблює лінгвістів, адже мотиваційні відношення досліджені і висвітлені неповно, зокрема на діалектному матеріалі розглядаються у працях О. Блінової, Т. Кияка, О. Снітко, І. Гороф'янюк, Т. Ястремської та інших. Відсутність дослідження мотиваційних відношень назв людини та її рис в подільських говірках і зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Метою дослідження є встановлення мотиваційних відношень лексики тематичної групи «Назви людини та її рис», зафіксованої в Матеріалах до словника подільського говору.

Емпіричною базою дослідження є Матеріали до словника подільського говору, упорядковані І. В. Гороф'янюк (Матеріали... 2021).

За О. Бліноюю, яка підсумувала напрацювання мовознавців, «мотивація – це зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семи) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю» [Блінова 2010: с. 297–298].

Мотиваційні відношення охоплюють спільнокореневі слова, причому значення одного з них (мотивованого, або похідного) виводиться з іншого (мотиватора, або твірного, мотивуючого) [Клименко 2004: с. 382].

Методом суцільної вибірки з «Матеріалів до словника подільського говору» ми вилучили 582 назви людини та її рис

і класифікували їх за прозорістю внутрішньої форми на мотивовані та немотивовані.

До немотивованих назв — з мертвою внутрішньою формою — ми віднеси такі: *хупавий* ‘жвавий, повороткий’ (Матеріали 2021: с. 423), *гой* ‘дурень’ (Матеріали ... 2021: с. 128), *магалатій* ‘нерозумна, ненормальна людина; чоловік, який прикидається дурником’ (Матеріали ... 2021: с. 239), *мунтян* ‘нерозторопна, некмітлива людина’ (Матеріали ... 2021: с. 254), *нетіпа* ‘недорозвинена людина’ (Матеріали ... 2021: с. 266), *дирда* ‘хитра людина’ (Матеріали ... 2021: с. 136), *каницул* ‘зла, безсердечна людина’ (Матеріали ... 2021: с. 186), *стеклий* ‘скажений’ (Матеріали ... 2021: с. 370), *фіртливий* ‘чванливий’ (Матеріали ... 2021: с. 415), *нанашки* ‘подруги’ (Матеріали ... 2021: с. 260), *ворники* ‘друзі молодого на весіллі, бояри’ (Матеріали ... 2021: с. 92), *грешний* ‘ввічливий, чемний’ (Матеріали ... 2021: с. 120), *бомба* ‘людина-базікало’ (Матеріали ... 2021: с. 60), *дід* ‘жебрак’ (Матеріали ... 2021: с. 137), *гасай* ‘прізвисько людей, в мовленні яких дуже поширене протетичне, приставне [г]’ (Матеріали ... 2021: с. 104), *плаштомут* ‘дуже балакуча людина’ (Матеріали ... 2021: с. 302), *куфа* ‘товста жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 221), *фаса* ‘повна, гладка жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 413), *хохля* ‘низька повна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 422), *рябка* ‘худа, немічна людина або тварина’ (Матеріали ... 2021: с. 358), *бервениха* ‘нечепурна, неохайна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 48), *бомбіца* ‘неохайна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 60), *ниглеба* ‘неохайна, неповоротка, нехитра людина’ (Матеріали ... 2021: с. 267), *циба* ‘довгонога людина’ (Матеріали ... 2021: с. 425), *утлий* ‘кволий’ (Матеріали ... 2021: с. 411), *ненько* ‘батько’ (Матеріали ... 2021: с. 265), *бадьо* ‘старший брат’ (Матеріали ... 2021: с. 31), *лиля* ‘старша сестра’ (Матеріали ... 2021: с. 229), *вуйцьо* ‘дядечко’ (Матеріали ... 2021: с. 96), *вуйна* ‘материна сестра’ (Матеріали ... 2021: с. 96), *угурний* ‘упертий,

напрасливий' (Матеріали ... 2021: с. 409), *стрийко* 'дядько, батьків брат, мамин брат' (Матеріали ... 2021: с. 376), *стрийна* 'тітка' (Матеріали ... 2021: с. 376), *нанашки* 'хрещені батько і мати' (Матеріали ... 2021: с. 260), *тесць* 'батько жінки' (Матеріали ... 2021: с. 390), *бадя* 'брат через братову' (Матеріали ... 2021: с. 32), *моша* 'баба-повитуха' (Матеріали ... 2021: с. 254), *газда* 'хазяйка (іноді зневажливо)' (Матеріали ... 2021: с. 98), *мартова* 'назва вишивальниць, які зробили помилку у вишиванні' (Матеріали ... 2021: с. 243), *фина* 'так весільний батько називає молоду' (Матеріали ... 2021: с. 414), *фінул* 'молодий, наречений стосовно вінчальних батьків - нанашків' (Матеріали ... 2021: с. 415), *шуренки* 'хлопчики, родичі молодої' (Матеріали ... 2021: с. 452), *джумідра* 'балувана дитина' (Матеріали ... 2021: с. 133), *фумея* 'жінка' (Матеріали ... 2021: с. 417), *харлак* 'бідняк' (Матеріали ... 2021: с. 420), *швагер* 'сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат' (Матеріали ... 2021: с. 442) та ін.

Мотивовані назви людини та її рис, засвідчені в подільських говірках, мають різні способи семантичної мотивації. Серед них ми виділили такі групи:

1. Назви людини та її рис, мотивовані виразними частинами тіла: *балухань* 'людина з великими очима' (Матеріали ... 2021: с. 37) ← *балухи, животатий* 'пузатий' (Матеріали ... 2021: с. 149) ← *живіт, тельбухатий* 'животатий' (Матеріали ... 2021: с. 387) ← *тельбухи, нарожована* 'нафарбована (про дівчину)' (Матеріали ... 2021: с. 262) ← *рожа, бородай* 'бородач, бородань' (Матеріали ... 2021: с. 61) ← *борода, бородинь* 'бородач, бородань' (Матеріали ... 2021: с. 61) ← *борода, варгань* 'губатий' (Матеріали ... 2021: с. 76) ← *варги, варгатий* 'губатий; з надутими губами, пишний' (Матеріали ... 2021: с. 76) ← *варги, вискань* 'людина з великим лобом' (Матеріали ... 2021: с. 85) ← *виски, лобась* 'лобань' (Матеріали ... 2021: с. 233) ← *лоб,*

лобач ‘лобань’ (Матеріали ... 2021: с.233) ← *лоб, чолатий* ‘лобатий’ (Матеріали ... 2021: с. 438) ← *чоло, праворака* ‘проворна людина’ (Матеріали ... 2021: с. 314) ← *права рука, ручий* ‘моторний, швидкий, охайний’ (Матеріали ... 2021: с. 343) ← *руки, кривобедрий* ‘кривобокий’ (Матеріали ... 2021: с. 215) ← *криві бедра, животата* ‘вагітна’ (Матеріали ... 2021: с. 149) ← *живіт*.

2. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю до предметів: *кишкань* ‘людина, що неохайно носить свій одяг’ (Матеріали ... 2021: с. 196) ← *кишка, пампухатий* ‘круглолиций, повновидий’ (Матеріали ... 2021: с. 282) ← *пампухи, кривний* ‘рідний, близький, родич’ (Матеріали ... 2021: с. 215) ← *кров, лисий* ‘хитрий’ (Матеріали ... 2021: с. 230) ← *лисина, скупердяй* ‘дуже скупий’ (Матеріали ... 2021: с. 359) ← *купа, мизинок* ‘найменша дитина в сім’ї’ (Матеріали ... 2021: с. 247) ← *мізинець*.

3. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю до тварин: *курій* ‘дівчина з грубим голосом, з хлопчачими рисами обличчя’ (Матеріали ... 2021: с. 221) ← *курка, зажабистий* ‘зажерливий; крикливий, сердитий, лютий чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 156) ← *жаба, чирвивий* ‘лінивий’ (Матеріали ... 2021: с. 437) ← *черв’як*.

4. Назви людини та її рис, мотивовані місцем перебування: *побережник* ‘людина, що живе чи ходить по берегу’ (Матеріали ... 2021: с. 303) ← *берег, лановий* ‘той, хто стереже луки’ (Матеріали ... 2021: с. 225) ← *лани, магазинер* ‘комірник’ (Матеріали ... 2021: с. 238) ← *магазин, тутейший* ‘тутешній’ (Матеріали ... 2021: с. 404) ← *тут, сторонський* ‘чужий, нетутешній, з іншого села’ (Матеріали ... 2021: с. 374) ← *сторона*.

5. Назви людини та її рис, мотивовані етнічною приналежністю: *сібірячий* ‘злий, лютий, пронизливий, холодний’ (Матеріали ... 2021: с. 353) ← *Сибір, азіяцький*

‘злий, поганий чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 23) ← *Азія, єгиптинець* ‘сварлива людина’ (Матеріали ... 2021: с. 147) ← *Єгипет, туркати* ‘дурнуватий, нетямущий’ (Матеріали ... 2021: с. 403) ← *турок, циган* ‘хитрун’ (Матеріали ... 2021: с. 426) ← *цигани, волошин, волошко* ‘поселениць, переселенець з Валахії’ (Матеріали ... 2021: с. 92) ← *волох*.

6. Назви людини та її рис, мотивовані вадами зовнішності та здоров’я: *щербань* ‘щербатий (з вищербленими зубами або беззубий) чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 453) ← *відщерблений, слабовікий* ‘кволий’ (Матеріали ... 2021: с. 359) ← *слабкі віки, далекобачний* ‘далекозорий’ (Матеріали ... 2021: с. 129) ← *далеко бачити, короткозрокий* ‘короткозорий’ (Матеріали ... 2021: с. 211) ← *короткий зір, глухмак* ‘людина, яка недочуває’ (Матеріали ... 2021: с. 110) ← *глухий, глухман* ‘людина, яка недочуває’ (Матеріали ... 2021: с. 110) ← *глухий*.

7. Назви людини та її рис, мотивовані конкретною дією: *зведенюки* ‘нерідні діти в сім’ї’ (Матеріали ... 2021: с. 170) ← *зводити, світилка* ‘дівчина, запрошена на весілля молодим, незаміжня сестра жениха на весіллі, що виконує обряд тримання свічки та інші організаційні дії’ (Матеріали ... 2021: с. 349) ← *світити, підросток* ‘юнак, підліток’ (Матеріали ... 2021: с. 298) ← *підрости, скванний* ‘поспішливий, лінивий’ (Матеріали ... 2021: с. 356) ← *кванитися, клепаний* ‘розумний’ (Матеріали ... 2021: с. 199) ← *клепати, вередій* ‘вередун’ (Матеріали ... 2021: с. 79) ← *вередувати, балакер* ‘той, хто багато говорить; балакуча людина, що вміє цікаво розповідати’ (Матеріали ... 2021: с. 35) ← *балакати, лепетень* ‘людина, яка багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 227) ← *лепотіти, мовчан* ‘мовчазний чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *мовчати, доскочистий* ‘акуратний’ (Матеріали ... 2021: с. 140) ← *чистити дошку, ходак* ‘хлопець, який залицяється до дівчини’ (Матеріали ... 2021: с. 422) ← *ходити*.

8. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю звуконаслідування: *пирхавка* ‘нервова, некомунікабельна жінка, дівчина’ (Матеріали ... 2021: с. 292) ← *пирхати*, *траскітня* ‘сварлива жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 397) ← *тріскотіти*, *бовтун* ‘людина, що багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 58) ← *бовтати*, *булькотун* ‘людина, що швидко говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 67) ← *булькотати*, *тарабайло* ‘той, що багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 384) ← *тарабанити*, *тарахтало* ‘балакун’ (Матеріали ... 2021: с. 385) ← *тарахкотіти*.

9. Назви людини та її рис, мотивовані назвами абстрактних понять: *мудрак* ‘мудрець’ (Матеріали ... 2021: с. 254) ← *мудрість*, *галатин* ‘дурний, недалекий розумом чоловік.’ (Матеріали ... 2021: с. 100) ← *галас*, *приглуздоватий* ‘придуркуватий’ (Матеріали ... 2021: с. 316) ← *глузд*, *смиляк* ‘хитрун’ (Матеріали ... 2021: с. 363) ← *смысл*, *файда* ‘хвалькувата людина, хвалько’ (Матеріали ... 2021: с. 412) ← *хвальба*, *злидений* ‘поганий’ (Матеріали ... 2021: с. 176) ← *злидні*, *встидливий* ‘соромливий’ (Матеріали ... 2021: с. 94) ← *стид*, *збитошний* ‘пустотливий’ (Матеріали ... 2021: с. 169) ← *збиток*, *силуваний* ‘той, що робить із примусу’ (Матеріали ... 2021: с. 352) ← *сила*, *сьватошниця* ‘ледача жінка, яка святкувати любить’ (Матеріали ... 2021: с. 381) ← *свято*.

10. Назви людини та її рис, мотивовані віковими особливостями: *молодик* ‘жених’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *молодий*, *молодуха* ‘молода’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *молода*, *дідовод* ‘неряха, поганий господар, ледачий’ (Матеріали ... 2021: с. 137) ← *дід*.

11. Назви людини та її рис, мотивовані поняттями на позначення кількості: *іденачка* ‘одна в батьків’ (Матеріали ... 2021: с. 179) ← *один*, *паровий* ‘людина, яка іде з парою волів’ (Матеріали ... 2021: с. 284) ← *пара*, *десятинищик* ‘людина, яка до революції наймалася колити хліб від десятининю;

беззвемельний селянин, який обробляв поміщицьку землю за десяту частину врожаю’ (Матеріали ... 2021: с. 133) ← *десятина*.

12. Назви людини та її рис, мотивовані біблійними поняттями: *анцихрист* ‘зірвиголова, шибеник’ (Матеріали ... 2021: с. 26) ← *анти Христа*.

Отже, можемо бачити, що більшість номенів має прозору внутрішню форму, яка вказує або на фізичні чи поведінкові особливості людини, або на різні реалії, які оточують мовців. На основі подібності носії мовлення переносять яскраво виражену ознаку предмета на позначення людини та її рис, нерідко слова творяться від притаманної індивіду дії чи поведінки. Особливо часто назви внутрішніх та зовнішніх рис людини творяться на основі виразних частин тіла людини, її особливостей чи вад. Крім того, ми зафіксували чимало немотивованих назв, які в діяхронному розвитку втратили свою прозорість. Але, варто зазначити, що немотивовані назви можуть виступати ономасіологічною базою для мотивованих назв. Наприклад, лексема *дід* ‘жебрак’ (Матеріали ... 2021: с. 137) виступає ономасіологічною основою для слова *дідовод* ‘неряха, поганий господар, ледачий’ (Матеріали ... 2021: с. 137) ← *дід*. Тому будь-яка лексика може вивчатися в мотивологічному аспекті. Дослідження мотиваційних відношень ще раз переконує в системності діалектної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. Номінації на позначення рис людини та її характеру в говірках прикарпатського ареалу. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. 3. Івано-Франківськ, 2016. С. 59–73.

2. Блинова О. И. Мотивология и её аспекты. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва, 2010. 304 с.

3. Бойко Л. П., Сабліна С. В. Системні відношення в тематичній групі лексики на позначення людини та її рис у говірках Нижньої Наддніпрянщини. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. 6.1. С. 64–70.

4. Гороф'янчук І., Родюк Н. Стереотипні назви людини в центральноподільських говірках. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: зб. наук. праць. Вінниця, 2020. Вип. 30. С. 94–101.

5. Громик Ю. В. Лексика тематичної групи «рис характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах*: зб. наук. праць. Вип. 4. Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. С.135–141.

6. Дворянкін В. До питання про специфіку номінації рис людини в діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2017. Вип. 8 (1). С. 62–66.

7. Дворянкін В. О. Про деякі оцінні назви людини в українських східностепових говірках Південної Донеччини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль* : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2014. Вип. 1 (23). С. 71-76.

8. Клименко Н. Ф. Мотивація. Українська мова : Енциклопедія / редколл.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 382–383.

9. Лєснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 193с.

ДЖЕРЕЛА

1. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янук. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.

*Дарія Панченко (м. Вінниця),
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янук І. В.*

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР: ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ В ГОВІРЦІ СМТ КИРНАСІВКА ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОМУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Упродовж останніх десятиліть у слов'янознавстві помітно зріс інтерес до вивчення етнолінгвістики у сукупності елементів матеріальної й духовної культури та їх номінації. Це спричинило появу ряду досліджень, здійснених на суміжні етнографії, лінгвістики, географії, археології та історії, які побудовані на синтезі методів, свідчень і результатів цих різних наук. Із початку ХХ сторіччя розвивається етнолінгвістика – галузь, яка вивчає мову як джерело пізнання духовної культури народу.

Нашу увагу привернула традиційна народна календарна обрядовість. Вона поширена на всій території України і досліджувалась протягом багатьох століть, проте на Поділлі об'єктом системного вивчення ні етнографів, ні лінгвістів ще не була [4].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системно-грунтового дослідження етнолінгвістичних особливостей номінацій подільського народного календаря, а